

ПОВІДОМЛЕННЯ

80-річчя української революції

О. Б. КУДЛАЙ (Київ)

Переговори Центральної Ради і представників Тимчасового уряду (28—30 червня 1917 р.)

Приїзду членів офіційної делегації Тимчасового уряду О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі до Києва наприкінці червня 1917 р. передувала низка важливих подій, що відбулися в Україні після невдалої спроби Центральної Ради налагодити стосунки з центром в травні 1917р. Насамперед це видання Центральною Радою І Універсалу, що викликав великий резонанс у громадських та політичних колах країни. Його підтримали не лише в Україні, а й поза її межами, про що свідчили численні привітання та телеграми, а також виступи делегатів з міст на V сесії Центральної Ради 20 червня — 1 липня 1917 р. Універсал декларував відмову України від очікування дозволу Петрограда вирішувати найпекучіші завдання місцевого життя. Тим самим Рада зробила крок у напрямку відродження української державності.

Великоруські політичні та громадські кола до Універсалу поставилися інакше. Більшість їх відгуків були різко негативними. Зокрема, в кадетській "Речи" зазначалося, що "вчинок українців є злочином проти закону, що викликає проти себе негайне застосування суворих законних кар" ¹. Есерівська газета "Дело народа" надрукувала статтю В. Чернова, в якій вказувалося, що вимоги українців та й сам український рух набули хворобливих форм. "...Вимагати це все (маються на увазі відповідні пункти Універсалу. — О. К.) за три місяці до Установчих зборів, які спроможні компетентно вирішити такі складні та запутані питання, зробити це в момент, коли Росія оточена вогненним кільцем війни, а всередині підточується підземними силами розрухи, — не означає виявити ... справжнє революційно-соціалістичне почуття... Це — акт безвідповідальної політи-

Однак реальне становище та події в Україні переконливо доводили, що й надалі відвертатися від національного питання та категорично відкидати всі домагання українського руху було помилкою.

Звернення Тимчасового уряду до українського народу за підписом князя Г. Львова від 16 червня було опубліковане в київських газетах 18—21 числа цього ж місяця. Уряд повідомляв, що вже почав втілювати в життя право культурного самовизначення і "пройнятий співчуттям та усвідомленням обов'язку перед українським народом, він прагне усунути всі наслідки гноблення, якому цей народ підлягав". У зверненні містився заклик не відриватися від "спільної Батьківщини", бо доля України тісно пов'язана із визволенням усієї Росії. Висловлювалася також думка, що уряд завжди вважав своїм обов'язком прийти до згоди з демократичними українськими організаціями, однак повна перебудова державного організ-

му Росії й структури загальноросійської армії неможлива "під вогнем зовнішніх ворогів і при величезній внутрішній небезпеці для справи свободи" ^{3~4}.

Орган УСДРП — "Робітнича газета" з цього приводу писала: "Ми розуміємо, що Правительству дуже трудно тепер ясно й виразно відповідати нам після того, як воно зробило помилку, сказавши на все "ні". ... І в результаті довелося туманно, заплутано сказати те, що треба було ясно сказати з самого початку" ⁵.

Звернення Тимчасового уряду можна вважати поворотним пунктом у ставленні правлячих кіл Росії до українського питання. Раніше вони робили спроби відмежуватися від УІДР, заперечуючи необхідність розв'язання українського питання до скликання Всеросійських Установчих Зборів. І Універсал засвідчив, що основною програмною ідеєю українського національного руху стало створення правових умов для формування засад національно-територіальної автономії України у складі демократичної федеративної Російської держави, що, зрештою, змусило уряд вдатися до певних заходів. Зауважимо, то коли б звернення було оприлюднене як відповідь на "Декларацію" Центральної Ради, уряд міг би попередити загострення українського питання. Хоча й цей документ, власне, не задовольняв жодної з українських вимог.

Але російські демократичні кола, вказуючи на певні помилки центрального уряду у взаєминах з Україною, продовжували дорікати Центральній Раді на несвоєчасність висування її вимог. Так, петроградська газета соціал-демократичного напрямку "Новая Жизнь", порушуючи питання взаємин Тимчасового уряду з Україною, визнавала, що перший зайняв хитку позицію, "відмовчуючись від національної проблеми по суті, відмовляючись сформулювати свою принципову позицію у питанні про українську автономію хоча б у загальній, декларативній формі" ⁶. Однак далі вказувалося, що негайне втілення в життя цієї автономії в тому вигляді, як вимагає Рада, неможливе.

Г. Плеханов у статті, вміщеній в газеті "Единство", зазначав, що уряду треба було або висловитися позитивно щодо українських вимог, або не проголошувати право націй на самовизначення: "Або нинішній уряд перевищив свої повноваження в першій декларації, що вийшла з-під його пера; або він зобов'язаний був задовольнити наших малоросійських братів" ⁷. Водночас він зауважував, що й Центральній Раді не слід було вдаватися до крайніх заходів, а йти шляхом законного тиску на уряд.

"Известия Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов", не заперечуючи права України на національно-територіальну автономію, піддавали сумніву той факт, що Центральна Рада відображає думку більшості українського населення, виступили проти тих "політичних заходів, до яких нині вдається Центральна Рада" ⁸.

Лише більшовицька "Правда" вказувала, що, з одного боку, прийняття Радою І Універсалу продемонструвало крах національної політики Тимчасового уряду, а з другого, — "жоден демократ, не говорячи вже про соціаліста, не наважиться заперечувати повної законності українських вимог" ⁹. Однак така позиція партії більшовиків була зумовлена скоріше її політичними інтересами на той час, ніж розумінням українських домагань.

Поміркованішу позицію з цього приводу зайняв І Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, що працював 3—24 червня в Петрограді. В ухваленій ним резолюції з українського питання зазначалося, що з'їзд висловлює підтримку всій демократії України в справі здійснення демократичної автономії краю із забезпеченням прав національних меншостей. Погоджуючись з тим, що статус України спроможні визначити

лише Всеросійські Установчі Збори, з'їзд, проте, припускав можливість створення тимчасового органу, що репрезентував би демократії всіх націй, які населяли Україну, для підготовки проекту автономного устрою і скликання з'їзду представників всього її населення.

Тимчасовому уряду рекомендувалося "піти на угоду з органами української революційної демократії для організації вказаного тимчасового крайового органу і для встановлення і проведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу"¹⁰. З'їзд також засудив будь-які спроби розв'язання національного питання до Установчих Зборів явочним порядком, шляхом відокремлення від Росії окремих її частин¹¹.

Незважаючи на негативне ставлення російських демократичних кіл до дій України, Комітет Ради на закритому засіданні 15 червня ухвалив створити Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. До нього увійшло вісім генеральних секретарів: секретарі внутрішніх, національних, фінансових, земельних справ, справ продовольчих, військових, судових, секретар в справах просвіти та генеральний писар. П'ять генеральних секретарів були членами української соціал-демократичної партії, один — український соціаліст-революціонер, один — соціаліст-федераліст, двоє були безпартійними. Генеральний Секретаріат став виконавчим органом влади в Україні. При цьому Комітет Центральної Ради виконував законодавчі функції в період між пленумами УЦР.

Члени Секретаріату були представлені пленуму Центральної Ради на вечірньому засіданні 23 червня. М. Ковалевський (УПСР), коментуючи цю подію, висловив думку своєї фракції, що Генеральний Секретаріат — це тимчасовий український уряд, створений революцією. Однак у період революції, зазначав він, не можна чітко визначити межі компетенції Секретаріату, а тому треба накреслити лише загальний напрямок його діяльності.

На противагу цій думці О. Шульгін (у. с.-д.) висловив сумнів, що останній можна вважати урядом, бо не всі національні меншості брали участь у виборах Центральної Ради. Після ряду виступів вирішили слово "уряд" замінити виразом "вищий революційний орган українського народу" й прийняли резолюцію такого змісту: "Вітаючи в принципі ідею організації Генерального Секретаріату, ухвалюючи його склад і очікуючи можливо скорішого оголошення декларації Генерального Секретаріату, Центральна Рада переходить до чергових справ"¹².

Оцінюючи факт створення Генерального Секретаріату, М. Грушевський писав, що "для даного моменту він був логічним завершенням гасел універсалу і служив твердим і серйозним підтвердженням їх"¹³. Загалом створення цього органу, за свідченням голови Центральної Ради, "зрозуміли як фактичну організацію влади на цілу Україну"¹⁴.

Перша декларація Секретаріату була представлена В. Винниченком на V сесії Ради і затверджена її пленумом 27 червня. В ній перед Секретаріатом, як виконавчим органом Центральної Ради, ставилося завдання забезпечити допомогу і сприяння процесу перетворення моральної влади в публічно-правову. Оскільки ж він ще не був завершений, Секретаріат не міг претендувати на компетенцію і функції публічно-правової влади. Одночасно сферою діяльності Секретаріату мали бути інтереси українського народу, що зумовило поділ його на окремі секретарства. Декларація містила також загальні напрямки роботи останніх.

Таким чином, швидка еволюція українського руху та його провідника — Центральної Ради в напрямку створення умов для організації автономного життя України довела згубність політики Тимчасового уряду щодо неї і змусила останній, нарешті, переглянути свої позиції щодо українського питання.

Під тиском подій, що виходили з-під його контролю, Тимчасовий уряд на засіданні 20 червня ухвалив створити комісію з політичних діячів та представників громадських організацій, яка мала на місці з'ясувати питання, що стосувалися України. Спочатку до неї увійшли: товариш міністра внутрішніх справ князь Д. Урусов, князь П. Кропоткін, Г. Лопатін, В. Вернадський, С. Ольденбург, Н. Авксентьев, В. Мякотін, В. Короленко.

Як доповідав В. Шульгін на приватній нараді членів Державної думи 2 липня 1917р., від участі в роботі комісії відмовились усі намічені кандидати, крім членів партії "народної свободи". Але й вони в такій ситуації змушені були відмовитися від поїздки¹⁵. М. Грушевський у "Споминах" пояснює причину відмови від ідеї створення подібної комісії тим, що ЦК кадетської партії заборонив брати участь у ній своїм членам. Це, на наш погляд, цілком можливо, якщо взяти до уваги, що кадетська "Речь" 21 червня писала: "...Український рух, незважаючи на розповсюдження в масах, все ж таки не вийшов за рамки суто літературної пропаганди. Новоутворений український уряд поки що сам не зовсім впевнений у власному існуванні"¹⁶.

Так чи інакше, уряд відкликав свій проект¹⁷, бо його члени зрозуміли, що неоднорідний склад комісії лише затягнув би розв'язання проблеми. Кабінет міністрів вирішив відрядити до Києва делегацію членів уряду. Голова IV Державної думи В. Родзянко вважав, що сама ідея поїздки міністрів до Києва була помилковою, оскільки "уряду не можна вступати в переговори з будь-якою самочинною організацією, самочинною установою"¹⁸.

Як свідчив П. Мілюков, перед від'їздом делегації кадети — члени уряду наполягали на тому, щоб їм надали лише право ведення переговорів без укладення будь-яких угод. І. Церетелі, що входив до складу делегації, навпаки, наполягав на праві останньої укласти договір з українцями. Свою точку зору він обґрунтовував тим, що події в Україні та одноставна підтримка Центральної Ради народом зобов'язують "уряд рахуватися з нею як з виразницею волі українського населення, ... посилення ж на відсутність народного голосування мало сенс доти, доки ставлення українського населення до Ради і до її вимог було нез'ясоване"¹⁹.

Однак перемогла точка зору кадетів. Причому міністрами-кадетами була висунута умова: якщо в Києві буде укладена будь-яка угода без відома кабінету, вони вийдуть із складу уряду.

28 червня до Києва із Ставки верховного головнокомандуючого в Могильові прибули міністри Тимчасового уряду І. Церетелі, М. Терещенко, М. Некрасов. О. Керенський приїхав наступного дня.

Цьому візитові передувала неофіційна поїздка до Києва одного з провідних членів російської соціал-демократичної партії меншовиків М. Лібера. Він не мав ніяких доручень ані від Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, ані від Тимчасового уряду. На зустрічі з членами президії Центральної Ради він визнав, що його метою було зібрати матеріал про ситуацію в Україні для врегулювання конфлікту між Петроградом та Києвом. Водночас М. Лібер провів розмови з представниками російських політичних партій, що діяли в Україні, і повернувся до Петрограда.

У вищезитованих "Споминах" М. Грушевського розповідалося про поїздку київського губернського комісара М. Суковкіна до Петрограда з метою довести уряду недоцільність дотримання ним непримиренної позиції щодо України. 20 червня на екстреному засіданні Тимчасового уряду було заслухано доповіді М. Суковкіна та М. Лібера. Останній сказав, що, судячи з його вражень, в Києві "всяке проволікання чи протіакція з боку петроградського уряду може ще більше поглибити розрив України з Ро-

сією і викликати поважні комплікації"²⁰. Після дебатів ухвалили відрядити в Україну спеціальну урядову комісію²¹. М. Суковкін, як свідчив голова Центральної Ради, претендував на роль посередника між Україною та Петроградом²².

28 червня на квартирі М. Терещенка відбулася приватна нарада президентів виконавчих комітетів київських громадських організацій за участю міністрів. У ній взяли участь також члени Українського генерального військового комітету (УГІЖ).

До приїзду на цю нараду членів уряду УГВК підготував такі вимоги: видання закону про українізацію військових частин, розташованих в Україні; заміна військово-адміністративної верхівки українцями; передислокація всіх українізованих формувань на українські фронти, а також українізація 17 запасних полків в Україні та переведення сюди 21-го українського полку з Ризького фронту²³.

Члени виконавчих комітетів під час зустрічі з міністрами змалювали ситуацію в Києві і, за свідченням І. Церетелі, у питанні про необхідність укладення угоди з Центральною Радою були одностайні. "... Навіть керівники кадетської київської організації, — зазначав він, — не поділяли того негативного ставлення до проекту угоди з Радою, яке виявляли Мілюков та його співробітники в Петрограді"²⁴. Так, відомий київський кадет Д. Григорович-Барський вказав на згубність політики нехтування національних вимог України і висловив задоволення у зв'язку з рішенням уряду врегулювати цей конфлікт шляхом переговорів. До речі, на IV крайовому з'їзді кадетів, що відкрився 28 червня, була ухвалена резолюція такого змісту: "1. Постанови 8-го всеросійського з'їзду партії не перечать принципу автономії України і при належному толкуванні їх та дальшому розвитку одкривають закономірні шляхи до задоволення вимог, зв'язаних з визнанням цього принципу. 2. Законопроект про автономію України може тепер же бути підготовлений для внесення в Установчі Збори повновласним і утвореним на справедливому представництві всіх народів, що живуть на Україні, органом в місті Києві"²⁵.

М. Некрасов взяв участь у переговорах лише на першому їх етапі. Повернувшись до Петрограда, він висловив свої враження і зауважив, що "український рух, який знайшов співчуття по всій Україні, необхідно розглядати як явище, що заслуговує найсерйознішої уваги, джерелом якого є прагнення українців до самовизначення, проти якого боролись уряди старого режиму. Уряд повинен дотримуватися точки зору децентралізації законодавства. Необхідно зрозуміти, що творчі сили національних течій треба залучити до державного річища"²⁶.

Протягом першого дня перебування урядової делегації в Києві проходили консультації та зустрічі з громадськістю міста, що допомогло делегації краще зорієнтуватися в ситуації, а головне — з'ясувати, що порозуміння прагнуть обидві сторони.

Вранці наступного дня, 29 червня, відбулося закрите засідання Комітету Центральної Ради і Генерального Секретаріату за участю міністрів Тимчасового уряду. Основними вимогами Центральної Ради були: визнання Генерального Секретаріату вищим крайовим органом влади в Україні, підготовка статуту її автономії до скликання Всеросійських Установчих Зборів та розробка документа про основні принципи земельної реформи. Представники Тимчасового уряду погоджувалися з цими вимогами за умов поповнення складу Ради представниками інших національностей, що проживали в Україні, а також затвердження складу Генерального Секретаріату кабінетом міністрів. Зауважимо, що Центральна Рада змінила свої позиції відповідно до нової політичної ситуації порівняно із вимогами, викладеними у травневій декларації до центрального уряду.

До речі, Центральна Рада вже вжила певних заходів щодо входження представників національних меншин до її складу. Питання про співробітництво з неукраїнською демократією обговорювалося на її пленумі 24 червня 1917р. Відповідно до його резолюції Генеральному Секретаріату було доручено негайно приступити до реорганізації Ради в тимчасовий крайовий парламент з участю представників нацменшостей.

За висловом члена Центральної Ради Д. Дорошенка, "прелюдією" до угоди між українською і неукраїнською демократією стала нарада за участю членів Виконавчого Комітету Ради об'єднаних громадських організацій (РОГО), Ради робітничих і солдатських депутатів, Комітету Центральної Ради, президії УГВК і президії Ради селянських депутатів, яка відбулася 19 червня і в історичній літературі одержала назву "політична прогулянка по Дніпру", бо проходила вона на пароплаві. Нарада була скликана за ініціативою київського Виконавчого Комітету РОГО. На той момент, на думку М. Грушевського, перед Центральною Радою стояло завдання захистити край від анархії і розрухи, для чого перетворити УЦР з органу національного на територіальний. Для розв'язання цього питання необхідно було об'єднати всі демократичні сили.

Учасники наради визнали, що дійти згоди можна лише шляхом скликання територіального з'їзду і створення крайового органу. Для остаточного з'ясування спірних питань були проведені збори всіх організацій. Це дало поштовх до дальших переговорів, їх підсумком стала згода неукраїнської демократії на поповнення існуючої Ради і відмова від ідеї створення нового крайового органу.

Водночас 25 червня Центральною Радою було затверджене положення про комісію для вироблення статуту автономії України. До її складу передбачалося включити представників великоросів, євреїв, німців, білорусів, татар, молдаван, чехів, греків та болгар.

Після доповіді М. Ковалевського від комісії по скликанню територіального з'їзду України, виголошеній на засіданні Центральної Ради 28 червня, було затверджено положення про її діяльність. Наголошувалося, що територіальний з'їзд має відбутися до скликання Всеросійських Установчих Зборів, бо в ході роботи першого треба затвердити проект автономного устрою України для внесення його на розгляд Установчих Зборів²⁷. Тому вимога російської делегації про доповнення складу Центральної Ради представниками національних меншостей заперечень з боку української сторони не викликала.

Після викладення М. Грушевським та В. Винниченком суті проектів автономного устрою України і обміну думками з'ясувалося, що висловлені пропозиції не задовольняють російських міністрів, бо в них не обґрунтовувався будь-який зв'язок з Росією. Як свідчив І. Церетелі, суперечності з Центральною Радою виникли не з питання державного зв'язку України з Росією, а з приводу прийняття Радою в результаті угоди конкретних обов'язків. Насамперед, йшлося про неприпустимість спроб самочинного здійснення автономії краю.

Увечері того ж дня представники Тимчасового уряду виробили власний проект угоди (він був написаний М. Терещенком та І. Церетелі). Його частину, що стосувалася військового питання, підготував О. Керенський за участю командуючого військами КВО та представників армійських комітетів. Під час обговорення на другій закритій нараді саме цю частину проекту різко критикувала фракція українських соціалістів-революціонерів та членів УГВК. Викликали ряд заперечень й запропоновані форми стосунків між Центральною Радою і Тимчасовим урядом, бо М. Терещенко і І. Церетелі наполягали на відповідальності Генерального Секретаріату не

тільки перед Радою, але й перед урядом. Зрештою, вироблення тексту остаточної угоди було відкладено.

За свідченням М. Ковалевського, при складанні угоди І. Церетелі поставив ще одну умову, а саме: щоб Українська Центральна Рада ні в якому разі не підтримувала національних домагань, в тому числі автономних, інших народів Росії. На думку першого, це можна було пояснити тим, що "в російських колах панували вже тоді побоювання, що Україна стане на чолі блоку неросійських народів бувшої імперії, які, як і Україна, прагнуть відновлення власної державності"²⁸.

Тоді ж відбулася двогодинна нарада О. Керенського з членами УГВК, на якій він висловився проти створення військової національно-територіальної організації.

І. Церетелі, О. Керенський та М. Терещенко взяли участь також у роботі об'єднаного засідання виконавчих комітетів і представників політичних партій, на якому обговорювалося ставлення неукраїнської демократії до угоди з Центральною Радою. У виступі І. Церетелі вказувалося, що під час боротьби із зовнішнім ворогом остаточне вирішення українського питання є несвоєчасним. Тимчасовий уряд планує лише створити крайовий орган влади, "котрий працював би в згоді з місцевими органами".

Думку про неприпустимість роз'єднання революційних сил розвинув військовий і морський міністр. "Ми вважаємо нашим громадянським і моральним обов'язком, — зазначив він, — будь що єдність революційної влади, єдність революційного удару... Час слів минув. Ми наполягаємо, щоб накази бойового значення виконувалися беззастережно... Всією могутністю, якою користується військовий міністр, ... я примушу цій волі революційної демократії та її велінням підкоритися"²⁹.

У виступах членів різних політичних партій висловлювалася згода з позицією Тимчасового уряду. Лише представник українських соціал-демократів М. Порш порушив питання щодо визначення меж декларованого урядом права народностей на самовизначення в сучасний момент, коли остаточне вирішення цієї проблеми належить Установчим Зборам.

На це І. Церетелі дав вельми розпливчасту відповідь: "Межею самовизначення є єдність революційного фронту, ... цій єдності був би завданий тяжкий удар, якщо б будь-яка народність в цей критичний перехідний період відмовилася шукати задоволення своїх прагнень шляхом угоди з іншими народностями та звела в принцип метод явочних, самочинних дій, здатних призвести до гострих міжнародних конфліктів"³⁰. Міністр ще раз наголосив на тому, що "Установчі Збори — це справжній господар землі російської, котрий скаже своє остаточне слово, котрий затвердить права всіх народів Росії"³¹.

Протягом наступного дня, 30 червня, тривали закриті засідання Комітету Центральної Ради з міністрами І. Церетелі, О. Корейським та М. Терещенком. Різко проти укладення угоди з урядом виступили члени УГВК, які кілька разів залишали зал засідання і проводили свої наради.

Використовуючи пряму лінію зв'язку, міністри доповідали в Петроград про хід переговорів. На вимогу міністрів-кадетів уряд переніс свої засідання в приміщення головного телеграфу. Князь Г. Львов висловив побоювання, що, коли делегація укладе угоду, уряд буде неспроможний протидіяти її здійсненню. Однак члени делегації заспокоїли міністрів, зазначивши, що Центральна Рада попереджена, що готується лише проект угоди, який буде обговорений урядом.

На переговорах було домовлено, що Генеральний Секретаріат, доповнений представниками національних меншостей, є органом крайового управління України, відповідальним перед Центральною Радою. Таким чином, остання залишалася вищим революційним органом України і зо-

бов'язувалася не чинити будь-яких дій щодо здійснення автономного устрою без участі Генерального Секретаріату, затвердженого урядом. Із сфери його діяльності були виключені військові справи *. Тим часом санкціонувалося право Ради на розробку проекту статуту автономії України за умови, Ідо його подадуть на остаточне затвердження Всеросійськими Установчими Зборами. Домовилися, що негайно буде внесений на затвердження Центральної Ради обговорений за участю міністрів текст Універсалу, який буде опублікований одночасно з декларацією Тимчасового уряду.

Увечері того ж дня на засіданні V сесії Центральної Ради з доповіддю про переговори з міністрами Тимчасового уряду виступив В. Винниченко. Він зачитав проект II Універсалу Української Центральної Ради. Голосувати за нього пропонувалося без ознайомлення з декларацією Тимчасового уряду та внесення змін в Універсал, що могло б порушити інтереси російської сторони. Після гострих дебатів більшістю голосів проект Універсалу був затверджений. З цього приводу В. Винниченко дещо передчасно зауважив: "Тепер ми приступимо до переведення основ автономії України, себто наш програм, поставлений на Нац. З'їзді, близький до здійснення. Невідомо, яким темпом наш розвиток піде далі, але досі сей темп був дуже швидкий..."³².

ЗО червня очікувалося затвердження угоди Тимчасовим урядом, але воно не було отримане. З розмови І. Церетелі з Петроградом стало зрозуміло, що довести справу до кінця в Києві не вдасться.

Цього ж дня на нараді представників київських громадських організацій і політичних партій за участю І. Церетелі, М. Терещенка та В. Винниченка після тривалих дебатів було визначено представництво неукраїнської демократії в крайовому органі. Докладний проект передавався для розробки спеціальній комісії з 10 осіб: 5 представників від Ради і 5 — від наради³³.

Обговорювалися і етнографічні межі території України. За свідченням І. Церетелі, конкретне визначення цих меж у такий короткий термін було неможливе, бо існувало 9 губерній, в яких проживала більшість українців, — Київська, Полтавська, Подільська, Харківська, Волинська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська і Чернігівська. Крім того, були цілі повіти у Гродненській, Курській, Воронежській і деяких інших російських губерніях, переважну частину населення яких також становили українці. Для об'єднання цих повітів з основною українською територією необхідно було внести суттєві зміни в адміністративний поділ країни, що, на думку міністрів, на той момент було нереально. Різкі заперечення викликало питання про входження до складу України Бессарабії.

Зрештою, щоб не затягувати переговори, українська сторона погодилася не вказувати в угоді межі української території. За словами І. Церетелі, йшлося про фактичне визнання "територією українського крайового управління дев'яти... основних українських губерній, які були представлені в Центральній Раді як губернії з більшістю українського населення і де зосереджувалися головні українські національні організації"³⁴.

З такими результатами вранці 1 липня з Києва в Петроград виїхали І. Церетелі та М. Терещенко.

Цього ж дня закінчила роботу V сесія УЦР. На ній було прийняте рішення про доповнення складу Ради представниками національних мен-

* Цей пункт викликав різку критику з боку членів УГВК. Так, на вечірньому засіданні Ради 1 липня при обговоренні даного питання Ю. Капкан заявив, що "коли Центральна Рада не може розпоряджатися військом, то власть її неповна" (ІДДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 21, арк. 18 зв.).

шостей; обрано комісію по редагуванню статуту української автономії; визначено склад Комітету Ради з 40 членів та схвалено положення про Комітет Центральної Ради (Малу Раду) як орган, що має вирішувати всі важливі і термінові справи, які виникали між пленумами Центральної Ради, та постанову про скликання Українських Установчих Зборів з метою затвердження статуту автономії України перед внесенням його на Всеросійські Установчі Збори. Подальше ведення справ було передано Малій Раді.

Запропонована фракцією соціалістів-революціонерів формула переходу була схвалена в такому вигляді: "Заслухавши доклад Генерального Секретаря про переговори його з представниками Временного Правительства; вважаючи, що основою дальших переговорів повинне бути цілковите признання Временним Правительством Української Центральної Ради, поповненої представниками неукраїнської демократії і Генерального Секретаріату, найвищими державними установами України; рівно ж забезпечуючи діяльність Генерального військового Комітету як організаційного центру українського війська; даючи Генеральному Секретаріатові повноваження тільки на сих основах вести переговори з Временним Правительством і тільки при задоволенні сих вимог шляхом видання Временним Правительством декларації, зредактованої в купі з Генеральним Секретаріатом 29 і 30 червня сього року, причому ця декларація повинна бути видана, згідно з обіцянкою міністрів, якнайскорше; лише тоді, уповноважуючи Генеральний Секретаріат видати Універсал, ухвалений Центральною Радою в засіданні 30 червня, Українська Центральна Рада переходить до чергових справ"³⁵.

Голова Центральної Ради оцінював цю угоду як акт односторонній, а пункт про "самочинну автономію" — і образливим. Хоч вона і не задовольняла Раду цілком, сама можливість "установити союз, хоч би на такій лихій підставі з соціалістичними партіями російськими і спеціально київськими, заручитися поміччю їх провідників в ділі автономії і спільно з ними дати бій кадетам і всім іншим ворожим українству елементам — се здавалось цінним"³⁶.

"Киевская мысль" з цього приводу писала: "Отже, можна вважати, що "небезпека" минула і ще однією "кризою" стало менше. ... Справжньо демократична влада знайшла шляхи до примирення. Угода, що відбулася, — це розуміння сторонами спільності інтересів та добровільне самообмеження в інтересах загальної мети — успіху революції"³⁷.

Пізніше деякі діячі Центральної Ради змінили свій погляд на угоду. Так, М. Ковальський у 50-ті роки писав, що, "схвалюючи компроміс і проголошуючи II Універсал 3 липня, Українська Центральна Рада ніби зрікалася своєї революційної функції і це... було джерелом повільного занепаду моральної сили, яку український парламент і його перший уряд здобули в першому періоді революції"³⁸.

На думку відомої української діячки О. Пчілки, факт угоди з Тимчасовим урядом зашкодив моральному авторитету Центральної Ради. Отримавши від Петрограда певну владу, остання стала залежною від нього, тому і угода, і II Універсал для України є кроком назад³⁹.

2 липня 1917 р. в Петрограді на квартирі Г. Львова відбулося засідання Тимчасового уряду, на якому був заслуханий звіт М. Терещенка і І. Церетелі про поїздку до Києва. Він викликав бурхливу реакцію з боку членів кабінету. Після тривалого обговорення тексту угоди з Українською Центральною Радою він був поставлений на голосування. Проти висловилися всі міністри — члени партії кадетів: О. Мануйлов (народна освіта), князь Д. Шаховський (державна опіка), О. Шингарьов (фінанси), В. Степанов (управляючий міністерством торгівлі і промисловості) і І. Годнев

(державний контролер). "За" проголосували: князь Г. Львов, О. Керенський, В. Чернов, О. Пешехонов, П. Переверзєв, М. Скобелев, І. Церетелі, В. Львов, М. Терещенко. М. Некрасов утримався від голосування і надіслав до ЦК кадетської партії повідомлення про вихід з неї.

Лідер партії "народної свободи" П. Мілюков заявив, що розходження з приводу взаємин з Центральною Радою не були основною причиною виходу кадетів із складу уряду. Останні дедалі частіше не погоджувалися з іншими членами кабінету з більшості питань, при розгляді яких вони опинялися у меншості. Тому їх співробітництво з міністрами-соціалістами на даному етапі стало неможливим.

Міністри-кадети висловили принципову незгоду з текстом ухваленого документа, бо він санкціонував здійснення української автономії явочним порядком, і вийшли з кабінету. В декларації ЦК партії "народної свободи" з цього приводу говорилося, що кадети, "позбавлені можливості вплинути на зміст акту і привести його у відповідність з вимогами державного права та з інтересами Росії, не можуть нести відповідальність за цей крок та його можливі наслідки" ⁴¹.

Засідання ЦК партії кадетів, присвячене українському питанню, відбулося 1 липня. В ході дискусії, що виникла на ньому, П. Мілюков зайняв жорстку позицію, наполягаючи на виході кадетів з уряду. Проти таких дій виступили В. Набоков, М. Винавер та деякі інші члени ЦК. Однак верх взяла точка зору прибічників розриву коаліції в уряді. П. Мілюков, характеризуючи текст угоди з Центральною Радою, писав, що він "зраджував інтереси Росії та, крім того, виявився юридичне безграмотним" ⁴¹.

Кадети, критикуючи цей документ, вказували на його юридичну неспроможність, відсутність у ньому точного визначення меж області "Україна", чіткого розмежування функцій загальнодержавного центру та місцевого управління. Основним же їх аргументом було те, що Центральна Рада не є результатом регулярних демократичних виборів, і тому прийняття подібного документа нібито означало захоплення державної влади некомпетентними та неправочинними організаціями.

Така позиція кадетської партії, без сумніву, була необ'єктивною. Вкажемо лише на те, що дещо раніше уряд проголосив незалежність Польщі, визначення кордонів якої повинно було відбутися пізніше, після виведення німецьких військ з її території. Газета "Нова Рада" писала з цього приводу: "Ось коли виявилася справжня суть кадетизму, — звичайно, не всього, а тієї групи, що сидить у центрі, і власне досі робила ту кадетську специфічну політику, яка наклала тавро на всю партію" ⁴².

З липня у Києві отримали з Петрограда телеграму на ім'я В. Винниченка за підписами О. Керенського, І. Церетелі та М. Терещенка про рішення Тимчасового уряду з українського питання. На основі угоди з урядом, зазначалося в ній, "призначити як вищий орган для керування крайовими справами на Україні окремий орган — Генеральний Секретаріат, склад якого буде визначено правительством в згоді з Центральною Українською Радою" ⁴³. Вказувалося також, що уряд із співчуттям поставиться до розробки Радою положення про національно-політичне становище України та форму розв'язання в ній земельного питання. Водночас у телеграмі підкреслювалося, що нині неможливо змінити загальний мобілізаційний план шляхом негайного переходу до системи територіального комплектування військових частин, але уряд сприятиме комплектуванню окремих українських частин. За угодою з Центральною Радою при кабінеті військового міністра, Генеральному штабі та Верховному головнокомандуючому мали перебувати делегати-українці.

Слід зазначити, що цитований вище документ починався такими словами: "Тимчасовий уряд постановив звернутися до Української Ради з на-

ступною декларацією..."⁴⁴. Таким чином, за визначенням члена Державної думи С. Шидловського, суттєвим фактом ставало те, що Українська Рада визнавалася центральною владою в Україні.

Оцінюючи значення угоди між Центральною Радою та міністрами Тимчасового уряду, "Робітнича газета" писала, що вона "дає підставу для утворення єдності всіх революційних сил в кожному краю. А ця єдність..., ця єдина революційна власть цілком забезпечить дальший розвиток і дальший успіх здобутків національних і соціальних на Україні!"⁴⁵.

Опозиційна українському рухові газета "Киевлянин" негативно оцінила червневу угоду, ставлячи під сумнів право Тимчасового уряду "вирішувати долю великого краю до волевиявлення населення цього краю тим шляхом, що мав в собі хоч би слід правильно встановленої системи виборів"⁴⁶.

З липня Центральна Рада оприлюднила текст II Універсалу. Ним оголошувалося про найближче поповнення складу Центральної Ради представниками інших народів, що проживають в Україні, утвердження статусу УЦР як єдиного вищого органу революційної демократії. Новий склад Центральної Ради, в свою чергу, мав створити відповідальний перед нею орган — новий Генеральний Секретаріат, який став би носієм вищої крайової влади Тимчасового уряду в Україні. Повідомлялося також про підготовку УЦР за згодою з представниками національних меншостей проекту автономного устрою України, який мав бути внесений на затвердження Всеросійськими Установчими Зборами.

Далі зазначалося, що Центральна Рада стоїть на позиції невідокремлення від Росії і тому виступає проти самочинного "здійснення автономії країни до Всеросійських Установчих Зборів"⁴⁷. Щодо комплектування військових частин в Універсалі говорилося про призначення представників УЦР для роботи при кабінеті військового міністра, Генеральному штабі та Верховному головнокомандуючому, на яких докладалася безпосередня організація українських військових частин.

З приводу видання II Універсалу газета "Нова Рада" писала, що останній за формою та змістом суттєво відрізняється від свого попередника. "Тепер тільки полагоджено ту помилку, що сталася півтора місяці тому, під час перебування в Петербурзі української делегації. Новий універсал і видане одночасно повідомлення од правительства встановлюють ті форми державного життя в Україні, які мають одніні тут мати обов'язковий характер"⁴⁸.

Аналізуючи угоду між міністрами Тимчасового уряду та Українською Центральною Радою, можна дійти висновку, що, з одного боку, це означало визнання останньої першим. Однак право затвердження генеральних секретарів надавалося петроградському кабінету, та в II Універсалі Центральна Рада (що вкрай важливо) виступала проти самочинного запровадження засад автономії краю. Взяті УЦР зобов'язання доповнити свій склад представниками інших національностей перетворювали її з органу лише української демократії на представницький орган всього населення України.

Крім того, Тимчасовий уряд, налагодивши офіційні стосунки з Центральною Радою, фактично визнав автономію України, хоч і відклав її юридичну легалізацію до скликання Всеросійських Установчих Зборів. В результаті підписання даної угоди обидві сторони отримали певні вигоди та зазнали втрат, але загалом вона свідчила про відмову від конфронтації та перемогу мирного цивілізованого шляху спільного розвитку.

Виступаючи на V загальних зборах Центральної Ради, В. Винниченко вказував: "Досі ми казали, що у нас нема засобів, щоб переводити сю роботу, ми виправдовувалися сим. До нас зверталися люди за ділом, а ми не

мали фактичної влади. Тепер ми маємо змогу просто йти до населення з готовим апаратом. Тепер ми підємо не лише з закликом до організації, а почнемо робити саму організацію"⁴⁹.

Таким чином, на початку липня 1917 р. Українська Центральна Рада змусила Тимчасовий уряд рахуватися зі своїми діями. Однак із опозиційної до нього організації вона переходила у табір його спільників, відмовляючись від радикальних, незалежних від Петрограда дій. Відносини між двома інституціями певною мірою викристалізувалися, що створювало засади для подальшої праці у напрямку розбудови української державності.

- ¹ Речь. — 1917. — 14 июня.
- ² Дело народа. — 1917. — 15 июля.
- ³⁻⁴ Вестник Временного Правительства. — 1917. — 17(30) июня.
- ⁵ Робітничая газета. — 1917. — 20 черв.
- ⁶ Новая Жизнь. — 1917. — 10(23) июня.
- ⁷ Единство. — 1917. — 16 июля.
- ⁸ Цит. за: Киевская мысль. — 1917. — 20 июня.
- ⁹ Правда. — 1917. — 15 июня.
- ¹⁰ Первый Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов. — М., 1930. — Т. 1. — С. 236.
- ¹¹ Революция и национальный вопрос. Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке. — М., 1930. — Т. 3. — С. 115.
- ¹² 1917 год на Киевщине. Хроника событий. — К., 1928. — С. 133.
- ¹³ Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 10. — С. 129.
- ¹⁴ Грушевський М. Ілюстрована історія України: 3 додатком нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919. — Нью-Йорк, 1990. — С. 537.
- ¹⁵ Буржуазия и помещики в 1917 году (частные совещания членов Государственной думы). — М.; Л., 1932. — С. 158.
- ¹⁶ Речь. — 1917. — 24 июня.
- ¹⁷ Грушевський М. Спомини. — С. 10.
- ¹⁸ Буржуазия и помещики в 1917 году... — С. 158.
- ¹⁹ Церетели И. Г. Воспоминания о Февральской революции. — Париж [без року вид.]. — С. 133.
- ²⁰ Цит. за: Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960. — С. 399.
- ²¹ Речь. — 1917. — № 144.
- ²² Грушевський М. Спомини. — С. 130.
- ²³ Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 15—16 (вересень).
- ²⁴ Церетели И. Г. Указ. соч. — С. 137.
- ²⁵ Нова Рада. — 1917. — 1 лип.
- ²⁶ Новая Жизнь. — 1917. — 2(15) июля.
- ²⁷ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 21, арк. 6.
- ²⁸ Ковалевський М. Вказ. праця. — С. 404.
- ²⁹ Нова Рада. — 1917. — 1 лип.
- ³⁰ Церетели И. Г. Указ. соч. — С. 148.
- ³¹ Нова Рада. — 1917. — 1 лип.
- ³² ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 21, арк. 13.
- ³³ Киевская мысль. — 1917. — 2 июля.
- ³⁴ Церетели И. Г. Указ. соч. — С. 141.
- ³⁵ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 21, арк. 19 зв. — 20.
- ³⁶ Грушевський М. Спомини. — С. 144.
- ³⁷ Киевская мысль. — 1917. — 2 июля.
- ³⁸ Ковалевський М. Вказ. праця. — С. 406.
- ³⁹ Нова Рада. — 1917. — 20 лип.
- ⁴⁰ Русское слово. — 1917. — 6 июля.
- ⁴¹ Миллюков П. Н. Воспоминания. — М., 1990. — Т. 2. — С. 336.
- ⁴² Нова Рада. — 1917. — 4 лип.
- ⁴³ Українська Центральна Рада. Документа і матеріали. — К., 1996. — Т. 1. — С. 163.
- ⁴⁴ Буржуазия и помещики в 1917 году... — С. 162.
- ⁴⁵ Робітничая газета. — 1917. — 4 лип.
- ⁴⁶ Киевлянин. — 1917. — 5 июля.
- ⁴⁷ Конституційні акти України 1917—1920. Невідомі конституції України. — К., 1992. — С. 61.
- ⁴⁸ Нова Рада. — 1917. — 5 лип.
- ⁴⁹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 148.